

Het landelijke thema 'Levend Erfgoed' Je kunt ook zeggen: 'saamhorigheid'

Open Monumentendag 2023. Inleiding opening 8 september 2023. De Kronenkamp, Neede

Spirituele plaatsen langs de Berkel. 'Levend erfgoed.'

Berkelland. Een meer passende naam was niet mogelijk geweest. De rivier de Berkel is de levensader waarlangs al duizenden jaren geleden de eerste bewoners zich vestigden.

Het initiatief Spirituele plaatsen langs de Berkel is gestart in het kader van het Berkelfestival 2018. Franz-Josef Menker uit Gescher (hier in de zaal aanwezig) gidste toen een bustocht langs spirituele plekken langs de Berkel. Tijdens een bijeenkomst over de Berkel kwamen we in contact met elkaar. Nu zetten we ons, samen met inwoners in de Berkeplaatsen, samen in voor het onder de aandacht brengen van spirituele plekken.

Voor Franz-Josef en mij zijn spirituele plekken locaties waar we ons verbonden voelen met mensen voor wie de spirituele plek vanaf het ontstaan belangrijk is geweest. En waar we ons tegelijkertijd bewust zijn van de diepere betekenis die voor vroegere en hedendaagse gebruikers achter wat we zien verborgen is. Misschien kun je alleen die verbondenheid al spiritueel noemen, een moment waarbij je voelt dat er meer is dan zien en doen, een moment van echt aanwezig zijn in het hier en nu.

Voordat ik iets vertel over enkele van de vele spirituele plekken in Berkelland, waarvan er 32 zijn opgenomen in de vier routes langs Spirituele plekken, verken ik graag met jullie een extra dimensie van spirituele plekken als onderdeel van ons culturele erfgoed. Een dimensie die raakt aan het thema in Berkelland: Als monumenten konden praten. Het gaat om de dimensie 'noaberschap'. Het er voor elkaar zijn. Noaberschap is misschien wel immaterieel erfgoed waarvan spirituele plekken een zichtbare uiting zijn. Spirituele monumenten getuigen van 'samen denken en doen' in de elkaar opvolgende gemeenschappen. Tot in onze samenleving. Daarbij mag niet onvermeld blijven dat spirituele plekken ook middelpunt zijn geweest van botsende belangen en overtuigingen en daarmee 'noaberschap' geweld (soms oorlogsgeweld) hebben aangedaan.

Spirituele plekken zijn dus niet op zich zelf staande monumenten. Soms zijn ze zelfs niet als fysieke plekken te herkennen of aanwezig. Wel zijn ze onderling verbonden in een lijn die teruggaat tot de vroegst bekende Berkelbewoners. We weten dat de eerste bewoners al ongeveer 5000 jaar geleden hier waren. De eerste spirituele plekken die we van hen in Berkelland vinden zijn grafheuvels, in de omgeving van Eibergen nog zichtbaar aanwezig. De jongste spirituele plek die in de routes in Berkelland is beschreven is het labyrint in Mallem. In 2003 is op het eiland van het voormalige Hof te Mallem een labyrint gemaakt door de Schotse landschapskunstenaar Jim Buchanan: van Berkelklei, met een terp en een klanktoren in het centrum. Op de langste dag, tijdens de zomerzonnwende, staat de zon in lijn met het hart van de toren van Berkelklei. Het labyrint nodigt uit tot een weg naar binnen, een weg van bezinning. Om vanuit die bezinning weer de weg terug te volgen en verder te gaan met je leven als noaber in de gemeenschap waar je woont.

Langs de Berkel hebben mensen altijd gezocht naar ontmoeting en betekenis. Ze bouwden heiligdommen op heuvels of bij doorwadingen, waar ze zich dicht bij hun God en hun heiligen voelden. De routes leiden naar verschillende van deze plaatsen die uitnodigen tot bezinning, vertellen over de religieuze historie en diversiteit van de streek en getuigen van een spirituele dimensie.

versie vrijdag 29 september 2023

De Berkel is van nature bron voor schoon en stromend water, basisbehoefte voor Berkelbewoners, hun leven en het transport van goederen en ideeën. De Berkel is daarmee een schakel tussen mensen. De rivier zelf is dan ook een plek van bezinning. Het stromende water, het drijvende hout, ze kunnen je gedachten meevoeren. Of terugvoeren naar de tijd dat onze voorouders het water uit de Berkel nog ongezuiverd konden drinken. Het project „Drinkbare Berkel“ probeert ons te stimuleren de tijd van een drinkbare Berkel weer te laten terugkeren. Het is één van de genoemde projecten tijdens het seminar over spirituele plekken dat op 19 januari 2023 werd gehouden. Loop als het even kan met Li An Phoa van het project Drinkbare rivieren mee van zondag 26 mei tot zaterdag 8 juni 2024 van de bron in Billerbeck tot de monding in Zutphen. En verbindt het schone water uit de historie van de Berkel met een duurzame toekomst voor wie na ons komen.

Er zijn vier routes langs spirituele plekken in de Berkeldorpen in Berkelland: de routes Rekken, Eibergen, Haarlo en Borculo. Alle routes zijn gemaakt door en onder verantwoordelijkheid van lokale inwoners en betrokkenheid van historische kringen en kerkelijke gemeenschappen.

Laten we er enkele ‘bezoeken’. De Antoniuskerk in Rekken. De eerste vermelding van een kleine kapel op deze plaats dateert uit 1379. De overgang van katholiek naar protestants in de zestiende eeuw vormt een bijzondere geschiedenis van samenwerking tussen Duitse en Nederlandse protestanten. Er ontstond een landsgrensoverschrijdende kerkelijke gemeente zoals die parallel in Zwillbrock ontstond voor de Rooms katholieke streekbewoners. Uitbreidingen en verbouwingen in de loop der tijd en de uiteindelijke de brand in de 19^e eeuw leidde tot de herbouw van het schip die tot op heden in dezelfde staat verkeert. In het interieur bevindt zich een bijzonder houten plafond en het Rijks monumentale orgel van Van Dam uit 1890.

Alle spirituele plekken in Rekken geven een interessante doorkijk naar de kerkelijke ontwikkelingen in Nederland. De route voert langs de plek van het niet meer bestaande ‘Kerkje in het bos’, oorsprong van de gereformeerden in dit deel van Berkelland. Met de bouw van de Heilige Martelaren van Gorcum in het midden van de 19^e eeuw kregen de Rooms katholieke inwoners van Rekken weer een eigen kerk. Beide kerken, de Antonius en de H. Materlaren van Gorcum, zijn niet in meer kerkelijk gebruik en worden door lokaal noaberschap bewaard en voorbereid op een nieuwe toekomst: ontmoetingsplekken voor de dorpsgemeenschap.

Vervolgen we de route in Eibergen dan vinden we, naast grafheuvels en het labyrint, aan de Berkel de Joodse begraafplaats die aan de Joodse inwoners van Eibergen herinnert. De synagoge is uit het dorpsbeeld verdwenen. Maar de nazaten van voormalige Joodse inwoners van Eibergen hebben nog steeds een band met het dorp. Leden van Eibergens joodse families bezochten Eibergen bij dodenherdenking 2023. Oorlogsmonumenten, in mijn ogen ook spirituele plekken, zijn niet in de routes opgenomen.

De spirituele route Haarlo loopt via Neede en geeft ons een inkijk in de betekenis van (Berkel)dichter en dominee Willem Sluiter. Geboren in Neede en predikant in o.a. Eibergen (1653-1673) voelde hij grote druk van de rooms-katholieke missie vanuit Zwillbrock. Twee keer moest hij vluchten voor het leger van vorstbisschop Christoph Bernhard von Galen (Bommen Berend), die aanspraak bleef maken op de Heerlijkheid Borculo. In het rampjaar 1672 zou hij zijn gewaarschuwd door een rooms-katholieke buurman. Over noaberschap gesproken! De route passeert niet alleen twee keer de Berkel, maar ook de aftakking Bolksbeek (haast symbool voor de vele kerkelijke vertakkingen) en is te combineren met die vanuit Borculo.

De route Borculo begint in de kern van de voormalige Heerlijkheid Borculo. Het was een min of meer zelfstandige heerlijkheid binnen het vorstbisdom Münster. Het gehele gebied viel oorspronkelijk onder het wereldlijke en kerkelijke gezag van de vorst-bisschoppen van Münster. Borculo heeft dus geen Gelderse oorsprong. Een vonnis van 20 december 1615 zorgde ervoor dat de heerlijkheid juridisch onderdeel van het Graafschap Zutphen werd, één van de kwartieren van het gewest of de provincie Gelderland.

In 1337 werd met goedkeuring van de bisschop van Munster in Borculo een eigen kapel gesticht door heer Henricus V van Borculo en zijn vrouw Beatrix. De kapel kwam te staan op een hogere plek, een afgeplatte zandheuvel, 'het schild' geheten, met aan de ene kant het kasteel van de heer en aan de andere kant de behuizingen van het volk. De kapel is opgevolgd door de Joriskerk. Het interieur heeft zwaar geleden door de stormramp in 1925. Na de restauratie in 2007, werden de boognissen (Vicarieën) en twee apostelkruizen van de oorspronkelijk twaalf zichtbaar. De altaarsteen is grotendeels bewaard gebleven en ligt nu in de vloer van de zijbeuk.

Borculo is de enige plaats in Berkelland met een synagoge. In 1877 werd deze gebouwd met een mikwe, het Joodse badhuis, in neoclassicistische bouwstijl. De Joodse gemeenschap van Borculo stond bekend om haar geleerdheid en beschikte over grote kennis op het gebied van de heilige geschriften. Begraafplaatse, kerkenpaden en de verreweg oudste kerk in de omgeving, de kerk in Geesteren, zijn onderdeel van de route Borculo.

Zoals we hebben gezien komen er in deze tijd nieuwe spirituele plekken bij. De aanleiding is meestal een maatschappelijke gebeurtenis die persoonlijk en of maatschappelijk veel indruk maakt of lang geleden heeft gemaakt. Een monument voor een soldaat die bij een vredesmissie is omgekomen, een monument voor een kind dat slachtoffer is van een verkeersongeval.

Een gemeenschap die haar spirituele plekken kent en bewaart en aandacht en ruimte heeft voor het toevoegen van nieuwe spirituele plekken en momenten van inspiratie voedt het noaberschap. Ik denk hierbij ook aan de stolpersteine van Gunter Demnig. Iedere stolperstein afzonderlijk zou je een spirituele plek kunnen noemen.

Een samenleving heeft spirituele plekken en monumenten nodig voor bezinning en verbinding.

Wandelend of fietsend kan zo een ontdekkingsreis langs spirituele plekken worden gemaakt.

Ik denk dat ook jullie niet kunnen wachten om naar buiten te gaan en wandelend of fietsend een ontdekkingsreis langs ons culturele erfgoed waaronder spirituele plekken te maken. De routes liggen op de informatietafel zijn gratis.

Het drukken van de routekaartjes was niet mogelijk zonder bijdragen van de Europese unie, de provincie Gelderland, lokale kerkelijke gemeenten en de Berkelgemeenten in Duitsland en Nederland.

Stichting de 3. Berkelcompagnie zet zich ervoor in om de routes langs spirituele plekken te promoten en openbaar te maken. De routes zijn als pdf met GPX downloads te vinden op www.deberkel.info. Daar is ook informatie over activiteiten langs de Berkel te vinden. De routes zijn ook te vinden op de app Spacetime Layers, een van de producten van toeristische samenwerking tussen Vreden en Berkelland.

Ik dank jullie voor de aandacht.

versie vrijdag 29 september 2023